

Michal TĚRA

Etnogeneze Slovanů: staré a nové otázky a spory

Abstract: *Ethnogenesis of the Slavs: Old and New Questions and Disputes*

The ethnogenesis of the Slavs still belongs to the unresolved problems of contemporary science. In the past, a number of theories on the original Slavic homeland came into being. The first complex theory was introduced by Lubor Niederle, who located the original Slavic settlements in the territory around the Carpathian arc, between the Vistula and the Dnieper Rivers. Even nowadays, there are several theories. "The Vistula-Odra theory" looks for the original homeland of the Slavs in the territory of today's Poland, and the roots of the Slavic ethnic group in the Lusatian and Przeworsk cultures. "The Dnieper theory" searches for the original Slavic region in Eastern Europe, on the Middle Dnieper, and the roots of the Slavic ethnogenesis in the Kiev and Zarubino cultures.

Key words: *Slavs – ethnogenesis – archeological cultures – Balts – Indo-Europeans*

Přes dlouhodobé bádání v otázce slovanské etnogeneze nebylo dosud dosaženo kýžené jednoty názorů jednotlivých odborníků nejrůznějších specializací. Archeologie, lingvistika ani textová kritika dobových pramenů dosud nepřinesly obecně přijatelnou koncepci na původ Slovanů a průběh jejich etnogeneze. Celý problém se navíc komplikuje stále složitější definicí pojmu „etnikum“, „národ“ a nejednoduchým prokazováním kontinuity mezi historickými slovanskými národy a obyvatelstvem, které se pohybovalo a usazovalo v oblastech pozdějších slovanských societ a států na přelomu antiky a raného středověku. Tento článek se snaží mapovat debatu nad touto problematikou především za posledních padesát let. Vzhledem k tomu, že se tímto tématem zabývala hlavně polská a sovětská (ruská) věda, zaměříme se především na autory z těchto dvou prostředí, ovšem všimneme si rovněž některých názorů badatelů z jiných oblastí. Tato stať má tak shrnout a jistým způsobem kategorizovat odborné mínění o této komplikované otázce a uvést základní zdroje, z níž tato debata vychází, zároveň popsat v rámci možností předpokládaný vývoj raně slovanských dějin s vědomím, že se stále pohybujeme v oblasti hypotéz, předpokladů a různě definovaných pojmů z hlediska archeologie, historie,

jazykovědy či antropologie. Základní otázka tedy zní: jak se konstituovalo a jakého původu bylo obyvatelstvo, které se mezi 6. a 9. stoletím objevuje ve střední a východní Evropě a které dobové prameny nazývají „Slované“, tedy termínem, kterým se nazývají i pozdější society v této oblasti, jež spojoval jazyk a zvyklosti? O tom, že se jednalo o obyvatelstvo blízké kultury materiální a duchovní vypovídá fakt, že je tak vnímali nejen neslovanští pozorovatelé, ale i autoři domácí, kteří začínají vlastní realitu reflektovat v textech od 9. století.

První zprávy o Slovanech v 6. a 7. století

V polovině 6. století východořímský kronikář Jordanés sepsal dějiny Gótů – *Getica*. Když popisoval současnou situaci za hranicí Východořímské říše na dolním Dunaji, zmínil se o novém národě, který podle něho zaujal rozsáhlé prostory ve střední a východní Evropě, tam, kde jeho nedávní předchůdci ještě znali zcela jiné národy:

„Mezi těmito řekami se rozkládá Dacia, obklopená věncem strmých Alp. Blízko levé strany Alp, která směřuje k severu, počínaje od pramenů Visly, sídlí početný národ Venethů, který zabírá velký prostor. Ačkoliv jsou nyní jména Venethů různá podle míst a jednotlivých kmenů, přesto jsou převážně nazýváni Sklaveni a Antové. Území Sklavenů začíná od města Noviodunum a od Mursijského jezera a táhne se až k Dněstru; na severu pak až k Visle. Místo měst mají tyto kmene k bydlení bažiny a lesy. Antové, kteří jsou z Venethů nejstatečnější, sídlí v místech od ohybu Černého moře, mezi Dněstrem a Dněprem; tyto dvě řeky jsou od sebe odděleny vzdáleností mnoha denních pochodů [...]“¹

Jordanés nebyl sám, kdo si „Sklavenů a Antů“ všiml. Ještě podrobněji se o nich zmiňuje jeho současník Prokopios z Kaisareie, který ve svých oficiálních historických knihách popsal války impéria s Ostrogóty, Vandaly a Peršany a Slovany poznal nejspíše jako nájemné bojovníky při byzantském tažení v Itálii. Novému početnému národu, který začal znepokojovat severní hranice Východořímské říše, věnoval na stránkách svých děl mnohem větší prostor než Jordanés. Povšiml si jeho původu, dělení, způsobů, náboženské víry i chování k zajatcům:

1 *„Introrsus illis Dacia est, ad coronae speciem arduis Alpibus emunita, iuxta quorum sinistrum latus, qui in aquilone vergit, ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venetharum natio populosa consedit. Quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Sclaveni et Antis minantur. Sclaveni a civitate Noviettunense et laco qui appellatur Mursiano usque ad Danastrum et in boream Visela tenuis commorantur: hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multes mansionibus ab invicem absunt [...]“*; Theodor MOMMSEN (ed.), *Iordani Romana et Getica*, Berolini 1882, s. 62–63. Český překlad viz JORDANES, *Gótské dějiny. Římské dějiny*, Stanislav Doležal (trans. et ed.), Praha 2012, s. 43–44.

„Tyto kmeny, totiž Sklavenové a Antové, nejsou ovládnuty jediným mužem, ale žijí odedávna v demokracii, a proto své věci jak příznivé, tak nepříznivé projednávají společně. Rovněž i všechny zvyky mají tyto barbarské kmeny už odedávna podobné [...] Dokonce i pojmenování Slovanů a Antů bylo v minulosti totožné. Opravdu jedni i druzí se nazývali kdysi Sporové [...].“²

Ve druhé polovině 6. století se pak zprávy o „Sklavenech a Antech“ stále rozšiřují, neboť jejich tlak na říši se zvyšuje a navíc nabývá na agresivitu od chvíle, co se ve střední Evropě usazují kočovní Avaři, část kmenů nového etnika si podrobí, s částí uzavrou spojení a na společných výpravách plní balkánské provincie. A nejen to – Sklavenové se tu začínají usazovat a postupně demontovat místní státní správu a církevní organizaci. Jejich průnik na území říše je nesmírně intenzivní a zároveň odlišný od germánských dobyvatelů západního impéria – noví příchozí jsou převážně rolníci hladovíci po půdě bez zájmu o městskou civilizaci a rozvinutou administrativu, která po jejich usazení na dlouhá staletí mizí. Jsou to rovněž pohané a dlouhodobě odolávají christianizaci, takže se hroučí církevní život po celém Balkánu. Původní obyvatelstvo odchází, prchá do hor, anebo se rychle sžívá a asimiluje s příchozími. Dosavadní svět řecko-římské civilizace v jihovýchodní Evropě mizí a uchovává se jen ve velkých městech na řeckém, černomořském a částečně i jadranském pobřeží – v jejich zázemí a vnitrozemí však vzniká jiný, primitivnější. Díky tomu se mění i tón východořímských autorů – z neutrálního či zvědavého ke zděšenému až nenávistnému. Theofylaktos Simokattés popisuje války císaře Maurikia (582–602) se Sklaveny a Avary, Maurikios sám se jim věnuje ve svém spisu o válečnickém umění *Strategikon*, syrský kronikář Jan Efezský je nazývá „národem lživým“, který plení a obsazuje Balkán a Řecko, všímá si jich syrsko-řecký autor Jan Malala, jejich řádění v Thrákii a Heladě líčí historik Menandros Protektor a zvěst o jejich útocích na východořímské provincie dolehla až k vizigótskému autorovi Janu Biclarskému do Hispanie.

Máme před sebou pochopitelně první zprávy o Slovanech, kteří se v písemných pramenech objevují právě v 6. století a v archeologických zřejmě ještě o chvíli dříve – v 5. století. Východořímscí autoři zaznamenali jejich expanzi na jihovýchod evropského kontinentu, podpořenou ještě agresivitou avarského kaganátu, nicméně slovanské etnikum se v následujících stoletích postupně stalo dominujícím nejen na Balkáně, ale i ve střední

2 „... ta gar ethné tauta, Sklabénoi te kai Atai, ouk archontai pros andros henos, all' en démokratia ek palaion bioteuousi, kai dia touto autois tón pragmatón aei ta te zymfora kai ta diskola es koinon agetai. homioís de kai ta alla hós eipein hapanta hekaterois esti te kai nenomistai toutois anóthen tois barbarois [...] kai mén kai onoma Sklabénois te kai Antais hen to anakathen én. Spourous gar to palaion amfoterous ekaloun ...“, in: PROKOPIUS (in seven volumes), *History of the wars*, book VI (continued) and VII, H. B. Dewing (ed.), London – Cambridge 1962³, s. 268–270. Český překlad PROKOPIOS Z KAISAREIE, *Válka s Góty*, přeložil Pavel Beneš, Praha 1985, s. 211–212.

a východní Evropě. To pochopitelně vyvolává několik zásadních otázek. Předně – odkud se Slované vzali? Jaká byla jejich etnogeneze a kdy a kde se završila, když o nich před 6. stoletím nemáme žádné zprávy a nedokážeme je prokazatelně identifikovat v žádné z archeologických kultur před 5. stoletím? Za druhé – jak probíhala jejich expanze a jak se to stalo, že dosud neznámé či dokonce neexistující etnikum dokázalo v relativně krátké době obsadit rozsáhlá území a to tak, že na většině z nich se udrželo i po další století, prakticky dodnes? A nakonec – proč takřka všichni výše zmínění autoři ze 6. století důsledně dělí celou tuto etnickou skupinu na dva rovnocenné celky – „*Sklaveny*“ a „*Anty*“?

Etnogenetické teorie do začátku 20. století

Odpovědí na tyto otázky je celá řada. Slovanská etnogeneze, původ a pravlast zajímala autory už od raného středověku. Pokud přejdeme tradiční úvod k původu každého národa, který byl užíván ve středověkých kronikách a letopisech – tedy od Noemových synů a ze zmatení jazyků při stavbě babylónské věže – pak se objevilo několik teorií vážících se ke slovanské pravlasti a původu slovanských národů. Tyto teorie většinou nalezneme v úvodech středověkých kronik a raně novověkých historických a geografických spisů, zabývajících se dějinami slovanských národů. Drtivá většina z nich se shoduje v tom, že Slované „odněkud přišli“. Už v raně středověkých kronikách se s tímto pojetím setkáváme, uvedme jen namátkou: podle Kosmy praotec „*Boemus*“ přišel do Čech a tzv. Dalimil dokonce určuje, že to bylo z Balkánu. Nejstarší staroruský letopis z 11./12. století označuje za evropskou pravlast Slovanů Panonii, odkud se měly jednotlivé slovanské kmeny rozsidlit do východní, jihovýchodní a střední Evropy. Stejný názor zastával i polský kronikář Vincent Kadłubek (12./13. století) či *Velkopolská kronika* ze 13. století, která na scénu uvádí tři bratry – Čecha, Lecha a Rusa –, kteří odešli z vlasti svého otce *Pana* Panonie do nových sídel. Přes Balkán a Panonii měli Slované přijít i podle pozdějších autorů – českého kronikáře Přibíka Pulkavy z Radenína (14. století) a jeho polského kolegy Jana Długosze (15. století).

Raný novověk přichází s novými, ucelenějšími koncepcemi, za nimiž stojí snaha propojit antické a slovanské dějiny. Původ Slovanů se proto hledá v některém z národů známých z antických pramenů. Zmiňme si tedy několik hlavních teorií a některé jejich zástupce. Velké popularity se dočkalo ztotožnění Slovanů se starověkými Sarmaty, které doznalo rozšíření především mezi šlechtickou vrstvou v Rzeczpospolitě. Řada polských i nepolských autorů (např. Grzegorz ze Sanoku, Jan Dubravius, Marcin Kromer, Alessandro Guagnini, Ludovik Crjević Tuberon, Bernard Wapowski, Maciej Strykowski, Bohuslav Balbín) proto tvrdila, že Slované vycházejí ze Sarmatů či přinejmenším, že slovanská (tj. polsko-litevsko-rusínská) šlechta je dědičkou Sarmatů a jejich ctností.

Tento názor vedl až k pozoruhodné společenské ideologii v polsko-litevském státě mezi 16. a 18. stoletím – sarmatismu. Našly se však i rozdílné názory: Slované pocházejí od germánských Vandalů (Martin Krantz), z Balkánu (Maciej z Miechowa), od Gótů (kronika „dukljanského popa“ z 12. století) nebo Skythů (Jan Potocki). Velmi populární byla teorie tvrdící, že se Slované ukrývali v antické době pod jménem Ilyřů a tudíž jejich pravlastí je západní Balkán. Díky tomu byl řadě antických postav z Ilýrie připisován slovanský původ, nejčastěji církevnímu otci Jeronýmovi, kterého za Slovana označoval i Jan Hus a který byl mezi katolickými Slovany považován za tvůrce slovanského písma, když se vytratila vzpomínka na cyrilometodějskou misii.

Teprve 19. století přineslo první skutečně vědecké pokusy o odhalení původu Slovanů. Byl to Josef Dobrovský, který odmítl dosavadní humanistické snahy o hledání slovanských kořenů mezi antickými národy, zavrhl rozšířenou etymologii pojmenování „Slovan“ od slova „sláva“, ale tvrdil, že souvisí se „slovem“, tj. Slovan je ten, kdo rozumí slovům, s kým se lze dohovořit „slovanským“ jazykem. Jako pravlast Slovanů navrhl oblast horního toku řek Odry, Visly, Moravy a Labe, později ji však přesunul k dolní Volze. Dobrovského teze rozvinuli polští učenci Wawrzyniec Surowiecki (*Śledzenie początków narodów słowiańskich*, 1820) a Zorian Dołęga Chodakowski (*O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*, 1818), kteří slovanské jazyky určili jako indoevropské a zdůraznili pro další bádání význam etnografie a archeologie. První velkou etnogenetickou hypotézu pak představil Pavel Josef Šafárik. Podle něho byla pravlast Slovanů v sousedství Keltů, Germánů, Litevců a Thráků, identifikuje je s národy zaznamenanými u Hérodota (Budinové, Neurové, Skythové orači a Skythové zemědělci), ovšem za prvotní pravlast označuje Panonii, kterou prý Slované definitivně opustili pod tlakem Keltů. V pozdějších pramenech se podle Šafárika objevují Slované pod jménem Venetů a čas od času se odrazilo jejich vlastní pojmenování ve starověkých pramenech (Serbi, Stauani, Velti, Karvoni atd.) K „dunajské“, tedy panonské, teorii se během 19. století vrátilo ještě několik autorit ze slovanského vědeckého světa – Joachim Lelewel, Franjo Rački, Sergej Michajlovič Solovjov. Pozornost se však začala upínat k východní Evropě. Pozoruhodnou lingvistickou práci vykonal Anton Semjonovič Budilovič, který se pokusil vytvořit praslovanský lexikální základ,³ na jehož základě určil charakter slovanské pravlasti: krajina s mírným klimatem s množstvím jezer a řek, rovinatá či mírně zvlněná, vzdálená od moře; názvosloví fauny a flóry odpovídá Podněpří, Pobuží a Podkarpátí.⁴

3 Anton Seměnovič BUDILOVIČ, *Pervobytnyje slavjane v ich jazyke, byte i ponjatijach po dannym leksikalnym. Issledovanija v oblasti lingvističeskoj paleontologii slavjan*, Kijev 1878.

4 Historický přehled bádání a názorů od středověku až po 19. století viz Lubor NIEDERLE, *Slovanské starožitnosti. Díl I. Původ a počátky národa slovanského. Svazek I.*, Praha 1902, s. 35–65; Valentin

Zkoumání slovanské etnogeneze ve vědě 19. století uzavírá ucelená koncepce Lubora Niederleho, kterou představil v první části svého monumentálního díla *Slovanské starožitnosti*. Niederle shromáždil dosavadní názory, dobové zprávy, prameny i do té doby zpracovaný archeologický materiál a na základě pečlivé a invenční vědecké práce došel k tomuto názoru: pravlast Slovanů ležela na sever od Karpat mezi Vislou a Dněprem, přičemž není vyloučeno, že tuto oblast můžeme rozšířit na západě k Odře a na východě za Dněpr. Slované zde sídlili ještě před tím, než do těchto oblastí vstoupili Germáni, na jihu byli jejich sousedy Thrákové, na jihovýchodě Kimmeriové a později Skythové a Sarmati, na severovýchodě Ugrofinové a na severu Baltové. Niederle rovněž předpokládá, že baltské a slovanské kmeny kdysi tvořily jeden celek balto-slovanské jednoty. Co se týče archeologických kultur, považuje Niederle za slovanskou již lužickou kulturu, která se rozvíjela ve 12. – 6. století př. n. l. na území dnešního východního Německa, Polska, západní Ukrajiny a Běloruska.⁵

Tato Niederlova teorie se pak stala východiskem pro hypotézy 20. století, které ji zpřesňovaly či zpochybňovaly na základě nových poznatků z archeologie nebo lingvistiky. V tomto procesu vykrytalizovaly čtyři základní otázky ohledně slovanské etnogeneze a jejího geografického jádra:

1. Existovala kdysi balto-slovanská jednota, nebo je blízkost obou etnik výsledkem dlouhodobého ovlivňování?
2. Vychází slovanská etnogeneze ze staroevropských kultur popelnicových polí, konkrétně z lužické kultury, nebo z východoevropských kultur rozvíjejících se v pásu smíšených lesů?
3. Lze „slovanskou pravlast“ klást na území dnešního Polska mezi řeky Vislu, Odru a Bug, nebo na Ukrajinu k povodí Dněpru?
4. Můžeme hovořit o dlouhodobém vývoji slovanského etnika ještě v době antiky, nebo se Slované zformovali jako relativně mladý celek těsně nebo v průběhu stěhování národů?

Východiska pro současnou diskuzi

Spory o tyto otázky a o charakter slovanské expanze v raném středověku nejsou uzavřeny dodnes. Svědčí o tom i bouřlivá debata, která dosud probíhá na poli polské slavistiky, lingvistiky a archeologie nebo četné publikace sovětsko-ruské provenience za posledních

Valentinovič SEDOV, *Slavjane v drevnosti*, Moskva 1994, s. 5–94; Hanna POPOWSKA-TABORSKA, *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, s. 7–21.

5 L. NIEDERLE, *Slovanské starožitnosti*, s. 24–30, 78–79, 505–507.

třicet let věnující se tomuto tématu. Debata se dokonce někdy vyostřuje podle toho, která koncepce se zrovna bortí a která nahrazuje předešlou.⁶ Navíc stále častěji bývají zpochybňovány dosud neotřesitelné metodologické postupy. S revolučními myšlenkami přicházejí někteří badatelé především v poslední době. Například americko-rumunský historik Florian Curta tvrdí, že Slované jsou v podstatě konstruktem východořímských zpravodajců z 6. století a jako etnikum se formovali až pod kulturním vlivem východního impéria. Na rozsáhlá území střední a jihovýchodní Evropy se podle Curty nestěhovali konkrétní lidé se svojí kulturou, ale šířil se zde pouze „slovanský“ kulturní kód nesený jazykem, což se obé mělo zformovat „*ve stínu byzantských pevností na Dunaji*“.⁷ Podobně „postmoderně“ přistoupil k problematice britský archeolog Paul M. Barford, když navrhl radikálně zpochybnit dobové písemné prameny jako konstrukty své doby, které nevypovídají fakta, ale jsou jen svědectvím o myšlení svých autorů. Barford provokativně klade otázku, zda *Sklaveny* a *Anty* lze vůbec považovat za Slovany, protože nikde v pramenech není řečeno, že hovořili „slovanským“ jazykem, a středověká etnika má pouze za uměle vytvořené a těkavé entity.⁸ Německý historik a antropolog Sebastian Brather zase tvrdí, že na slovanské expanzi se podílely především ozbrojené skupiny, kolem nichž se formovaly skupiny spojené sociálně, ale nikoliv biologicky nebo etnicky.⁹ To by pochopitelně zcela rozvolňovalo teorii o nějaké slovanské etnogenezi nebo pravlasti, neboť formování a kultura těchto skupin by byla stejně těkavá, jak to navrhuje Barford. Rovněž je zpochybňována snaha určovat pohyb a identitu Slovanů podle archeologických kultur, což vychází z přesvědčení, že jednu kulturu může sdílet více etnik a naopak, jedno etnikum může být nositelem více archeologických kultur. Pokud bychom ovšem takovouto tezi uplatňovali absolutně, pak nemůžeme nejen o slovanské etnogenezi, ale ani o raných slovanských dějinách říci vůbec nic. Spojitost mezi etnikem a archeologickou kulturou není přirozeně definitivní, ovšem lze nepochybně toto spojení jako orientační

6 K této debatě v polském prostředí viz Premysław URBANCZYK, *Gordický uzel slovanství v Polsku*, in: Premysław Urbanczyk (ed.), „Neslované“ o počátcích Slovanů, přel. Ivo Štefan, Praha 2011, s. 89–101, nebo rozsáhlý konferenční sborník Piotr KACZANOWSKI – Michał PARCZEWSKI (edd.), *Archeologia o początkach Słowian*, Kraków 2005.

7 Srov. Florian CURTA, *Utváření Slovanů. Návrat ke slovanské etnogenezi*, in: P. Urbanczyk (ed.), „Neslované“ o počátcích Slovanů, s. 21–40; příp. Florian CURTA, *Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě)*, přel. Petr Charvát, *Archeologické rozhledy* 60, 2008, s. 643–694. Podrobněji Florian CURTA, *The Making of Slavs: History and Archaeology of Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge 2001.

8 Paul BARFORD, *Pochopit neznámé: Archeologie a šíření slovanského jazyka*, in: P. Urbanczyk (ed.), „Neslované“ o počátcích Slovanů, s. 63–88; podrobněji TÝŽ, *The Early Slavs: culture and society in early medieval eastern Europe*, London 2001.

9 Sebastian BRATHER, *Byli slovanští přistěhovalci jednotnou skupinou, nebo se regionálně odlišovali?*, in: P. Urbanczyk (ed.), „Neslované“ o počátcích Slovanů, s. 41–61.

princip uplatňovat především při zkoumání takových archaických společností, jakými byly „barbarské“ society antické a raně středověké Evropy. Poměrně přehledně to osvětlil polský archeolog Michał Parczewski, když vyjmenoval vše, co v ideálním případě obsahuje pojem „archeologická kultura“:

- způsob a rozsah využívání životního prostředí, tedy i způsob budování osídlení;
- formy staveb a stavební postupy;
- projevy hospodářské aktivity, technická a technologická úroveň;
- životní standart populace a její společenská struktura;
- umělecká stylistika a úroveň výrobků;
- směr, síla a okruh kulturních kontaktů navenek;
- vojenství;
- pohřební obřad;
- další aspekty životního stylu (společenská organizace, náboženský kult atd.).¹⁰

Pokud si uvědomíme, že toto vše je spojeno s etnickým a kmenovým životem jednotlivých archaických societ a zrcadlí jejich náboženskou, zvykovou a právní existenci, krátce řečeno jejich identitu, pak spojení mezi archeologickou kulturou a etnikem nemůžeme jen tak svévolně zrušit, ač, jak bylo řečeno výše, jsme si vědomi, že nemusí platit absolutně. Lze se naopak ptát, zda nové názory, zpochybňující dosavadní postupy a teze, nejsou spíše než vědeckým myšlením nesený módním relativismem a postmoderním přístupem k identitě, zejména etnické, kulturní a národní.

Zopakujme si zde zásadní milníky, které mjíme při cestě za odhalením tajemství původu Slovanů. Za prvé se můžeme zeptat: skutečně tak energické a v expanzi úspěšné etnikum z počátku raného středověku nenalezneme v antických pramenech? Jedna z možností zde je a byla opakována už od raného novověku – Venetové. Proč právě oni? Protože Němci od středověku nazývali Slovary termíny *Wenden* nebo *Winden*. Podobně označují Slovary, příp. Rusy i ugrofinské národy z okolí Baltského moře: *venoja* (finsky), *vene* (estonsky), *venea* (= Rus, karelsky). Slované se tak nikdy nenazývali, jedná se tak o exonymum, které není nijak neobvyklým jevem. Stejně tak Slované své západní germánské sousedy nazývali *Němci*, ačkoliv ti si tak rovněž nikdy neřikali. A románské obyvatelstvo zase bylo označováno Slovary za *Vlachy*, což byl pojem převzatý od Germánů, kteří jím pojmenovávali své keltské sousedy (srov. Wales). Venetové (či Venedové) antických pramenů by tak bylo pojmenování Slovanů, které by ovšem antickým autorům prostředkovali jim bližší germánští informátoři. Vzhledem k tomu,

10 Michał PARCZEWSKI, *Podstawy lokalizacji pierwotnych siedzib Słowian*, in: P. Kaczanowski – M. Parczewski (edd.), *Archeologia o początkach Słowian*, s. 67.

že Slované s antickým světem přímo nesusousedili, neměli šanci mu sdělit, jak říkají sami sobě.

O Venetech/Venedech informují především tři významní autoři. V prvním století je to Gaius Plinius starší ve svém díle *Historia naturalis* (77 n. l.), který je situuje k Visle do sousedství Sarmatů, Hírrů a Skírů: „*Někteří tvrdí, že [toto území] je až do řeky Vistly osídleno Sarmaty, Venedy, Skiry, Hirry ...*“.¹¹

Poněkud podrobněji o nich píše ve 2. století Publius Cornelius Tacitus při svém popisu Germánie v díle *De origine situ, moribus ac populis Germanorum*:

„*Zde je konec Suebie. Zda mám zařadit Peuciny [= Bastarnové], Venedy a Fenny ke Germánům, nevím [...] Venedové převzali mnohé z jejich [Peucinů] mravů, neboť kvůli loupežím bloudí po lesích a horách, které se tyčí mezi Peuciny a Fenny. Ale spíše je lze přiřadit ke Germánům, protože si staví domy, nosí štíty a pochodují pěšky a přitom všichni velkou rychlostí; to vše je odlišuje od Sarmatů, kteří život tráví na vozech a na koních ...*“.¹²

Rovněž ve 2. století se o nich zmiňuje a do své mapy je zakresluje geograf Klaudios Ptolemaios v díle *Geografiké hyfégésis*. Ptolemaios je ovšem posouvá až k moři, resp. k „*Venedskému zálivu*“, což je dnešní Gdaňská zátoka při ústí Visly. Ptolemaios se o Venedech zmiňuje hned na třech místech v popisu ke své mapě:

„*V Sarmatii sídlí velké národy: Venedi podél Venedského zálivu, nad Dákii Peukinové a Basternové [...]*¹³ *Z menších kmenů Sarmatii obývají podél řeky Vistuly pod Venedy Gythónové, poté Finnové a pak Sulóni [...]*¹⁴ *Na východ od uvedených jsou pod Venedy Galindové a Sudinové a Stauanové až k Alanům ...*“.¹⁵

Problém je, že neexistují žádné přímé důkazy, podle nichž bychom mohli antické Venety/Venedy ztotožnit se Slovany. To provedl až Jordanés, nepochybně pod vlivem gótské

11 „*Quidam haec habitari ad Vistlam usque fluvium Sarmatis, Venedis, Sciris, Hírris tradunt ...*“, Ludovicus JANUS (ed.), *C. Plini secundis naturalis historiae libri XXXVII*, Lipsiae 1870, s. 177, l. IV/cap. 14.

12 „*Peucinatorum Venetorumque et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis ascribam, dubito [...] Veneti multum ex moribus traxerunt. Peucinos Fennoque silvarum ac montium erigitum, latrociniiis pererrant. Hi tamen inter Germanes potius referuntur, quia et domos figunt, et scuta gestant, et peditum usu ac pernecitate gaudent: quae omnia diversa Sarmati sunt, in plaustro equoque viventibus ...*“, Ludovicus TROSS (ed.), *C. Cornelii Taciti De origine, situ, moribus ac populis Germanorum libellus*, Hammone 1841, s. 45–46 (cap. 46).

13 „... *katechei de tén Sarmatian ethné hoi Ouenedai par' holon ton Ouenedik on kolpon, kai hyper tén Dakian Peukinoi te kai Basternai ...*“.

14 „*Elattona de ethné nemetai tén Sarmatian para men ton Ouistoulan potamon hypo tous Ouenedas Gythónes, eita Finnói, eita Soulónes ...*“.

15 „... *Tón de eíemenón eisin anatolikóteroi hypo men tous Ouenedas (palin) Galindai kai Soudinoi kai Stauanoi mechri tón Alanón ...*“, vše in: Carolus Fridericus Augustus NOBBE (ed.), *Claudii Ptolemaei Geographia, tom I.*, Lipsiae 1843, liber III/cap. 5, s. 170–171.

tradice, případně textu, z něhož vycházel – dnes ztracených *Dějin Gótů* od senátora Cassiodora. Germáni skutečně nazývali Slované *Venety*, ovšem je otázka, zda jim toto označení nepřisoudili až na samém prahu středověku, kdy Slované zaujali sídla jejich bývalých susedů – „pravých Venetů“. Venetové byli nepochybně indoevropským etnikem a obývali pomezí východní a střední Evropy. Část tohoto etnika se usídlila i na severu Jadranu, kde po sobě jeho příslušníci zanechali několik nápisů psaných latinkou a pojmenování Benátek (Venezia). Z nečetných nápisů vyplývá, že se jednalo o jazykovou skupinu blízkou italským a keltským jazykům, výhonek staroevropského obyvatelstva z kultur popelnicových polí, který se rozvíjel zřejmě v rámci lužické kultury a následně byl zatlačen expanzí germánských kmenů více na východ. Není pochopitelně vyloučeno, že byli Venetové ve středovýchodní Evropě pohlceni v procesu slovanské etnogeneze protoslovanským živlem a že tedy antické prameny mohou pod jménem Venetů informovat o praslovanském obyvatelstvu. K tomu však chybí jakékoliv přímé a podpůrné důkazy. Znamenalo by to, že by Venetové-Slované museli být nositeli některé z tehdejších místních archeologických kultur – a to není jisté. Nechybí ovšem teorie ze strany některých lingvistů, které by ztotožnění „vislanských“ Venetů/Venedů podporovaly. Sovětský jazykovědec V. V. Martynov došel k názoru, že slovanské jazyky obsahují exkluzivní italsko-slovanské izoglosy, které se do vyvíjející se praslovanštiny dostaly již někdy mezi 12. a 10. stoletím př. n. l. Později na praslovanskou oblast působily rovněž vlivy íránské (6. – 5. století př. n. l.), keltské a germánské (5. – 3. století př. n. l.).¹⁶ Italsko-slovanské izoglosy se týkají především vývoje původních osobních zájmen, které jsou pro italské a slovanské jazyky překvapivě podobné, ale liší se ve srovnání s bližšími jazyky baltskými. Z toho Martynov vyvodil, že předpokládaná balto-slovanská jednota neexistovala, že se praslovanština formovala v sousedství či v součinnosti s nějakým protoitalským živlem (Venedové?) a že na ni dlouhodobě působily germánské dialekty. Martynov dokonce sestavil podrobný seznam vzájemných germánsko-praslovanských a praslovansko-germánských izoglos, jejichž původ klade ještě do staletí před naším letopočtem.¹⁷ Z výše řečeného pak vyplývá, že Martynov svým jazykovědným zkoumáním podpořil: 1) myšlenku, že slovanské etnikum se rozvíjelo na území mezi Odrou a Vislou, případně ještě na východ od Visly v rámci lužické kultury mezi pragermánským a prabaltským živlem (čímž se autor přihlásil k tehdejšímu oficiálnímu stanovisku polské

16 Viktor Vladimirovič MARTYNOV, *Slavjanskij, italskij, baltiskij glottogenez i jego verifikacija*, in: Aleksander Sergejevič Gerd – Gleb Sergejevič Lebedev (edd.), *Slavjane. Etnogenez i etničeskaja istorija*, Leningrad 1989, s. 37–44.

17 Viktor Vladimirovič MARTYNOV, *Lingvističeskije metody obosnovanija gipotezy o vislo-odrojskoj prarodine slavjan*, Minsk 1963, s. 21–39.

slavistiky a ke starší Niederlově teorii), 2) ztotožnění Venetů/Venedů z antických pramenů se Slovany.

Vislo-oderská teorie

Tuto teorii – že oblast formování slovanského etnika ležela na území dnešního Polska – můžeme pracovníčně nazvat „vislo-oderskou“. Byla velmi oblíbená v polské archeologii a slavistice během 20. století, významně ji propracoval polský archeolog Tadeusz Lehr-Spławiński¹⁸ a nejnověji a nejpodrobněji ji shrnul a vyložil až ruský archeolog Valentin Valentinovič Sedov – a díky jeho autoritě došla sluchu i u řady ruských a ukrajinských badatelů. Vislo-oderská hypotéza se vrací ke skupině indoevropského obyvatelstva, které někteří badatelé nazývají Staroevropany. Toto obyvatelstvo bylo nositelem řady mohylových kultur v první polovině 2. tisíciletí př. n. l., z nichž se postupně kolem 13. století př. n. l. vyvinula skupina kultur popelnicových polí. Tato staroevropská kultura se stala základem pro formování velké části evropských etnik: na severu to byli Germáni, na Apeninský poloostrov zamířili Italikové, na západní Balkán a do Panonie Ilyrové a ze samotného jádra staroevropského obyvatelstva se zformovali Kelti. Součástí této skupiny byla i lužická kultura na území dnešního východního Německa a Polska. Její slibný vývoj však přerušil skythský vpád v 6. století př. n. l., který vedl ke kulturním změnám v oblasti, nikoliv však k výměně obyvatelstva. Na lužickou kulturu navazuje kultura zvoncovitých pohřbů, rozvíjející se mezi 4. a 2. stoletím př. n. l. Právě tuto kulturu považuje Sedov za první (pra)slovanskou kulturu, v jejímž rámci došlo k zformování (pra)slovanského etnika. Obyvatelstvo této kultury bylo totiž výsledkem smíšení Staroevropanů s příslušníky západobaltského etnika z pomořské kultury, kteří pronikali vislanským bazénem směrem na jih.¹⁹ Smíšením těchto dvou typů indoevropského obyvatelstva vysvětluje Sedov jazykové vazby Slovanů jak na baltský okruh, tak na okruh italsko-ilyrsko-keltský, který naopak není patrný v baltských jazycích.²⁰ Od této kultury zemědělců a pastevců, kteří budovali nevelká, neopevňovaná sídliště o 20–40 domech na březích řek, se podle Sedova počíná první fáze vývoje slovanského etnika, která kontinuálně pokračuje až do raného středověku. Období kultury zvoncovitých pohřbů také Sedov považuje za první fázi ve vývoji praslovanštiny a své tvrzení opírá i o argumenty jazykovědců,²¹ kteří právě mezi lety 400 př. n. l. – 0 n. l. vymezují první vývojové

18 Tadeusz LEHR-SPLAWIŃSKI, *O pochodzenie i praoczyźnie Słowian*, Poznań 1946, s. 134–140.

19 Valentin Valentinovič SEDOV, *Slavjane. Istoriko-archeologičeskoje issledovanije*, Moskva 2002, s. 69–76.

20 Oleg Nikolajevič TRUBAČOV, *Etnogenez i kultura drevnich slavjan. Lingvističeskoje issledovanija*, Moskva 2002², s. 28–30.

21 Fedot Petrovič FILIN, *Obrazovanije jazyka vostočnych slavjan*, Moskva – Leningrad 1962.

období praslovanského dialektu. Jak ovšem namítá Arnošt Lamprecht, nemůžeme tuto fázi považovat za nic více, než za vydělení jednoho dialektu ze širší pozdně indoevropské jazykové základny. Nejednalo se tak o nějaký „(pra)slovanský jazyk“, ale o pouhý dialekt, který v sobě ještě neměl sílu identifikačního znaku tvořícího svébytnou identitu svých mluvčích.²² Nicméně Sedov tvrdí, že právě od této doby můžeme hovořit o slovanském žvilvu. Ti Staroevropané, kteří nebyli zasaženi západobaltskou migrací, pak používali pojmenování Veneti/Venedi, které bylo později Germány vztaženo na slovanské obyvatelstvo.

Kultura zvoncovitých pohřbů byla kolem 3. století zasažena laténským vlivem, jehož nositelé byli Keltové. Keltská expanze částečně zasáhla i území dnešního Polska a celou oblast výrazně kulturně a civilizačně obohatila především o nejrůznější technologické novinky. Navíc měli Kelti vliv na formování nových kultur v prostoru středovýchodní Evropy – przeworskou kulturu, která vzniká ve 2. století př. n. l. a trvá až do 5. století, a zarubiněckou kulturu.²³ Podle Sedova zarubiněckou kulturu, která se rozvíjela mezi 3. stoletím př. n. l. a 2. stoletím n. l., vytvořili přesídlenci z kultury zvoncovitých pohřbů – tedy smíšené praslovansko-západobaltské obyvatelstvo – prchající před keltskou expanzí dále na východ na území dnešního Běloruska a západní Ukrajiny až k hornímu a střednímu Dněpru. Jako výraznější a trvanlivější se však projevila przeworská kultura – tu tvořilo podle Sedova slovanské obyvatelstvo, jež pohltilo příchozí Kelty a od západu pronikající germánské kmeny. Zde je zdroj germánských vlivů na praslovanštinu, jak je popsál Martynov. Sedov ztotožňuje existenci przeworské kultury s druhou fází praslovanštiny. Przeworská kultura se od 1. století př. n. l. šířila na východ a jihovýchod kolem Karpatského oblouku a v pozdějších staletích Karpaty na některých místech i překročila. Pronikla až k hornímu Podněstří, kde se setkala se zarubiněckou kulturou.²⁴ Podle Sedova se tak slovanské etnikum od 2. století př. n. l. vyvíjelo v rámci dvou kultur – przeworské a zarubiněcké. Zarubiněcká kultura byla poněkud civilizačně zaostalejší: v jejím rámci vznikala malá, neopevněná sídliště o 4–12 domech na nevysokých místech, teprve od 1. století př. n. l. se začala sídliště opevňovat. Pohřby byly chudé, žárové, někdy urnové se zbytky rituálních hostin. Železo se dobývalo z blatných rud, vznikala i ojedinělá hutní centra, na vysoké úrovni byla bronzová metalurgie. Obyvatelstvo se věnovalo především zemědělství, navazovalo však i obchodní vztahy se stepním světem, řeckým Černomořím a evropskými Kelty, a do těchto oblastí vyváželo maso, kožešiny

22 Arnošt LAMPRECHT, *Praslovanština a etnogeneze Slovanů*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, D 32, 1985, s. 31–38.

23 V. V. SEDOV, *Slavjane. Istoriko-archeologičeskoje issledovanije*, s. 88–94.

24 D. N. KOZAK, *Pševorskaja kultura v meždureč'je Dnestra i Zapadnogo Buga*, in: Volodymyr Baran (ed.), *Problemy etnogeneza slavjan*, Kijev 1978, s. 72–91.

a med směnou za luxusní předměty.²⁵ Tato kultura však neustále trpěla nájezdy Sarmatů, které zřejmě stály za jejím zánikem a přesunem obyvatelstva více na západ a sever, přičemž na středním Dněpru později vznikají nástupnické kultury pozdně zarubiněcká a kyjevská.²⁶

Naopak przeworská kultura expandovala do východní Evropy a podle Sedova se její obyvatelstvo – slovanské – podílelo i na částečné kolonizaci jižního a jihozápadního pásu dnešní Ukrajiny společně s vlnou germánského obyvatelstva wielbarské kultury – tedy s Góty. Podle Sedova tak byli Slované této rané fáze spolutvůrci nově vznikající černachovské kultury a následně i jejími nositeli vedle Gótů, Sarmatů a Geto-Dáků. V této době také docházelo k intenzivním kontaktům s Góty i Sarmaty, což se odrazilo na slovanské kultuře i jazyku. Po hunském vpádu pak Sarmaté a Gótové z východní Evropy mizí, zemědělské slovanské obyvatelstvo však zůstává, i když v důsledku bouřlivých událostí 4. a 5. století jeho civilizační úroveň upadá.²⁷ Nicméně v závěru 5. století se Slované stávají dominantním živlem ve východní Evropě a úspěšně se šíří i na Balkán a do střední Evropy. V té době vznikají i raně středověké slovanské kultury, které Sedov ztotožňuje s názvy Slovanů zaznamenanými u Jordana: Venetové měli být nositeli slovanských kultur v severních oblastech střední a východní Evropy, *Antové* tvůrci peňkovské kultury na jihu Ukrajiny, jejíž obyvatelstvo se účastnilo osídlování východního Balkánu, a *Sklaveni* se měli rozvíjet v rámci pražsko-korčakovské kultury, která se rozšířila v pásu od západního Balkánu a středního toku Labe přes Panonii až po území západní Ukrajiny, prakticky až k Dněpru.²⁸

Dněperská teorie, krakovská škola

Tato „vislo-oderská“ teorie však narazila na propracovanou kritiku, jež vzešla z badatelského prostředí, kde byla paradoxně dlouhá léta zastávána – z polské archeologie. Tzv. krakovská škola v čele s Kazimierzem Godłowským vypracovala novou hypotézu, která se ostře rozešla se závěry zastánců „vislo-oderské“ pravlasti Slovanů. Godłowski vyslovil několik zásadních tezí, kterými zamítl návaznost raně středověkých slovanských kultur (Praha-Korčák, Peňkovka) na kultury pozdně římských provincií (przeworské, zarubiněcké, černachovské). V nich konstatoval, že slovanské kultury 6. – 7. století byly poměrně jednoduší a vykazovaly několik charakteristických rysů:

25 Jevgenij Vladimirovič MAKSIMOV, *Zarubineckaja kultura*, in: V. Baran (ed.), *Problemy etnogeneza slavjan*, s. 39–56.

26 Tamtéž, s. 125–141.

27 Tamtéž, s. 151–189.

28 Tamtéž, s. 205–207.

1. jednalo se o výrazně zemědělské kultury;
2. na nízkém stupni vývoji byla řemesla, zvláště ve srovnání s kulturami pozdně římských provincií: nebyl znám hrnčířský kruh, málo kovových výrobků;
3. budovaly se nevelké, otevřené osady u řek a na terasovitých březích, teprve v 7. století se objevují první obranná sídliště;
4. domy byly nevelkými polozemnicemi s pecí či ohništěm v jednom z rohů;
5. pohřby probíhaly žehem, výbava hrobů byla chudá, šlo o popelnicová i nepopelnicová pohřebiště, někdy dokonce archeologicky nezachytitelná;
6. materiální kultura i jazyk Slovanů v raném středověku jsou nápadně jednotné, z čehož vyplývá, že se nemohly vyvíjet po delší dobu na rozsáhlejších územích, nýbrž na malé, kompaktní ploše.²⁹

Godłowski dále konstatuje, že mezi raně slovanskými kulturami a kulturami pozdně římských provincií neexistuje kontinuita – starší kultury byly rozvinutější, obsahovaly jiné rysy (např. ve výstroji, výzbroji), budovaly jiné typy domů, měly jiné způsoby pohřbívání a jinou sociální i hospodářskou stratifikaci. Pouze v nejstarší fázi slovanských kultur, která je zachytitelná pro konec 4. a začátek 5. století na horních tocích Bugu, Prutu a Dněstru, se jejich nositelé během kolonizace území dnešní jižní Ukrajiny a Moldávie setkávali s ustupující černachovskou kulturou. Definitivně se pak raně středověké slovanské kultury – tedy především pražsko-korčakovská – zformovaly během 5. století na území na východ od karpatského oblouku až po pripjatské bažiny a levobřeží středního Dněpru (plocha přibližně o 300 000 km²), což bylo východisko velké slovanské expanze a krystalizační jádro závěrečné fáze slovanské etnogeneze. Následovala expanze na dolní Dunaj, k hornímu toku Visly a nejspíše i do karpatské kotliny.³⁰

Zůstává však otázka, kde hledat prvotní jádro slovanské etnogeneze. I na ni dává Godłowski odpověď: poukazuje na jistou podobnost mezi raně slovanskými kulturami a dědičkami kultury zarubiněcké – pozdně zarubiněckou a kyjevskou kulturu. Oba kulturní okruhy měly především Slovanům velmi podobný způsob pohřbívání a budování sídlišť (polozemnice, ovšem bez pece). Odlišovaly se však keramikou a především v oblasti jejich rozvoje (2. – 4. století, střední Podněpří) není dochována starší slovanská topa-hydronymie – ta je baltská. Na to však lze namítnout, že slovanské etnikum se mohlo na základě těchto kultur zformovat až nedlouho před svou expanzí.³¹ Co by to tedy znamenalo? Tato „dněperská“ teorie v podstatě pracuje s tzv. balto-slovanskou jednotou, respektive považuje Slovanů za potomky části starého baltského obyvatelstva ve východní Evropě, jejíž kultura i jazyk se v jisté fázi odštěpila od baltského masivu a zformovala se

29 Kazimierz GODŁOWSKI, *Pierwotne siedziby Słowian*, Kraków 2000, s. 111–114.

30 Tamtéž, s. 114–123, 167.

31 Tamtéž, s. 118.

do samostatné skupiny. Odlišnosti, které vykazují Slované vůči Baltům, lze přičíst na vrub vlivům, které k této skupině dolehly ze střední Evropy (germánské, italo-ilyro-keltské) nebo ze stepí (iránské kočovníci). „Dněperská“ teorie dosáhla uznání u celé řady badatelů – přihlásil se k ní např. český archeolog Zdeněk Váňa,³² jehož podpořil i jazykovědec Arnošt Lamprecht, který podpořil myšlenku o pozdním zformování slovanského etnika a slovanského jazyka jako identifikačního znaku tohoto nového etnika – podle Lamprechta až po roce 400, kdy můžeme hovořit o praslovanštině jako o samostatném jazyku.³³ Celou teorii ale ještě rozpracovali (často nezávisle na krakovské škole) sovětští (ruští, ukrajinští, běloruští) badatelé. M. B. Ščukin popsal etnogenezi Slovanů v těchto sedmi bodech:

1. prvním impulsem byl vpád Sarmatů v 1. století do oblasti zarubinské kultury (jejíž nositelé měli být podle Ščukina germánské Bastarnové), který zničil sídliště a hradiště na středním Dněpru, zatímco na pomezí střední a východní Evropy se směrem k východu a jihovýchodu pohybovali Gótové a nositelé przeworské kultury;
2. původní „zarubiňci“ odešli do lesních oblastí, kde svým kulturním vlivem zasáhli část baltského obyvatelstva;
3. postup Gótů na východ vytlačil část Baltů k Dněpru, kde se smísili se zbytky Bastarnů – výsledkem byla skupina, kterou podle Ščukina známe z antických pramenů jako Venety/Venedy;
4. na základě smíšení tohoto obyvatelstva se formuje kyjevská kultura;
5. kyjevská kultura byla následně zasažena i vlivem gótského politického svazu a černachovskou kulturou, což vedlo
6. na konci 4. století k definitivnímu odtržení Slovanů od baltského zázemí a zformování nového etnika během 5. století;
7. na počátku 6. století pak východní a střední Evropou už postupují raně slovanské kultury pražská a peňkovská; kultury v jejich zázemí (tušemlinská a koločynská) jsou slovanským živlem pohlceny až v 8. až 10. století.³⁴

Podobným způsobem zformuloval svoji chronologii slovanské etnogeneze i G. S. Lebedev, který ji popsal jako postupný proces uvnitř indoevropského obyvatelstva severní části východní Evropy, kde se vytvořila dvě etnogenetická jádra. Z původního proto-balto-slovanského areálu se měly vydělit dvě skupiny – Praslované na jihu a Prabaltové na západě, které měly postupně rozšiřovat svůj kulturní vliv a do svého centra vtahovat okolní,

32 Např. Zdeněk VÁŇA, *Svět dávných Slovanů*, Praha 1983.

33 A. LAMPRECHT, *Praslovanština a etnogeneze Slovanů*, s. 37.

34 Michail ŠČUKIN, *Sem' mirov drevnej Jevropy i problema etnogeneza slavjan*, in: A. S. Gerd – G. S. Lebedev (edd.), *Slavjane. Etnogenez*, s. 56–62.

jazykově i kulturně blízké obyvatelstvo, až vznikly okruhy protobaltský a protoslovanský, které se staly východiskem pro konečné zformování baltského a slovanského etnika. Lebeděv shrnul tento proces do pěti bodů:

1. do konce 1. tisíciletí fungovaly ve východní Evropě v pásu smíšených lesů železné kultury, jejímž nositelem bylo indoevropské obyvatelstvo, na něhož působily vlivy ze západu (pomorská a lužická kultura) a z jihu (Skythové); čas od času se část tohoto obyvatelstva objevila v dobových pramenech (např. Neurové);
2. v posledním století před naším letopočtem vystřídali Skythy Sarmaté a ze západu se začal objevovat vliv Gótů, „przeworců“ (snad Vandalové), a přímé působení „zarubiňců“ (snad Bastarnové);
3. pod náporom Sarmatů ve 2. století zaniká zarubiněcká kultura, Bastarnové odcházejí na jihozápad a zbytek se mísí s místním obyvatelstvem; tak se formují Venedové/Venetové antických pramenů, nositelé pozdně zarubiněcké kultury, snad již můžeme mluvit o Praslovanech;
4. ve 3. – 4. století jsou Praslované v kontaktu s Góty a s dalším germánským obyvatelstvem, které proniklo do východní Evropy, snad bychom je mohli nalézt i v rámci jejich politických svazů;
5. po vpádu Hunů dochází k rozpadu dosavadních etno-politických jednotek a odchodu velké části obyvatelstva na západ a jihozápad; v této situaci se rychle formují Slované jako etno-politická jednotka, která má jednotný dialekt a archeologickou kulturu; Slované se šíří na jih a jihozápad a ve svém okolí pohlcují „protoslovanské“ obyvatelstvo – to je důvod, proč se šíří slovanský vliv tak rychle.³⁵

S postupným vydělováním Slovanů z baltského či balto-slovanského areálu souhlasili i mnozí jazykovědci. J. V. Otkupščikov jej dokazoval na baltské a slovanské terminologii týkající se metalurgie a názvosloví kovů. Nacházíme zde podobnosti více než dost, které by svědčily o tom, že předkové Baltů a Slovanů se s některými kovy a řemeslnými postupy museli seznamovat společně, např. praslovanské **zolt* > *zlatō* / litevské *zēlts* (z indoevropského **ǵʰelh* = „žlutý“); staroslověnské *srrebro* / litevsky *sidabras*, lotyšsky *sidrabs*; staroslověnské *želězo* / litevsky *geležis*, lotyšsky *dzels*, pruský *gelso*; staroslověnsky *svinьcb* = „olovo“ / litevsky *švīnas*, lotyšsky *svins*; praslovansky *ruda* / litevsky *rudā*; příp. litevské výrazy jako *lieti* („lít“), *apkauti* („okovat“), *dumti* („dout“), *maišas* („měchy“) apod.³⁶

35 Gelb Sergejevič LEBEDEV, *Archeologo-lingvističeskaja gipoteza slavjanskogo etnogeneza*, in: A. S. Gerd – G. S. Lebedev (edd.), *Slavjane. Etnogenez*, s. 105–115.

36 Jurij Vladimirovič OTKUPŠČIKOV, *Balto-slavjanskaja remeslennaja leksika (nazvanija metalov, metalurgija, kuznečnoje delo)*, in: A. S. Gerd – G. S. Lebedev (edd.), *Slavjane. Etnogenez*, s. 44–52.

Tímto způsobem je tak umístěna slovanská pravlast na post-zarubiněckém kulturním areálu, kde se měly zformovat její výchozí kultury: kyjevská, pražská, peňkovská a koločynská. Přestože pražská kultura nemá přímé genetické vazby na kyjevskou, jejími nositeli bylo nejspíše stejné obyvatelstvo, jako na kyjevskou kulturu přímo navazující „peňkovci“ a „koločynci“ – rozdíly mezi všemi třemi kulturami jsou zanedbatelné: mají stejné rozložení sídlišť, budují stejné čtvercové polozemnice, tvoří stejnou lepenou keramiku, užívají stejné nástroje, pohřbívají stejným způsobem.³⁷ Hledat spojitosti mezi Slovy a kulturami pozdně římských provincií je zbytečné – tyto vazby neexistují nebo jsou druhotné. Na území dnešního Polska přicházejí Slované až během 6. století a mezi nimi a dříve zaniklou przeworskou kulturou neexistují přímé vazby, které by dokazovaly jakoukoliv kontinuitu. Pouze malé enklávy předchozího obyvatelstva se mísí s nově příchozími, aby jim předaly především znalost místní topo- a hydronymie.³⁸

Kritika lingvistů

Tato „dněperská“ teorie, která považuje slovanskou etnogenezi za proces historicky poměrně mladý a prostorově omezený a která odsunuje slovanskou pravlast mimo rozvinutý svět římských provincií a jejich zázemí, narazila ovšem i v posledních letech na ostrou kritiku zejména z lingvistického hlediska. Tu zformuloval polský badatel Jerzy Nalepa jako ostré odmítnutí tezí krakovské školy a s ní sympatizujících badatelů. Podle něho je „dněperská“ teorie nepřijatelná, neboť naprosto nerespektuje paleolingvistické argumenty a chybně interpretuje historické prameny. Domnělá dněperská pravlast nevykazuje totiž ohledně hydronymie žádné jiné prvky než baltské. Navíc pokud by se praslovanština zformovala jako jazyk nového etnika zde, musela by mít blízko k východobaltským dialektům – tak to však není. Praslovanština, jak ji známe, má daleko blíže k západobaltským jazykům (stará pruština), které se ovšem vyvíjely na jižním břehu Baltského moře od ústí Visly k Němenu a Bugu, tj. praslovanština by z tohoto hlediska měla vzniknout někde na území dnešního Polska. Nalepa se tak hlásí k „vislo-oderské“ teorii, odvolává se na patrné vazby mezi slovanskými a italskými jazyky a tvrdí, že Praslované na území dnešního Polska se vydělili jako svérázná skupina již v 2. tisíciletí př. n. l. z indoevropského obyvatelstva,

37 Rostislav V. TERPILOVSKIJ, *Nasledije kijevskej kultury v V – VI vv.*, in: P. Kaczanowski – M. Parczewski (edd.), *Archeologia o początkach Słowian*, s. 387–402; Aleksander Andrejevič JEGOREJČENKO, *Istoričeskaja situacija v beloruskom Poles'je i prilegajuščich regionach v pervoj polovine I tys. n. e.*, in: Tamtéž, s. 479–486.

38 Judyta RODZIŃSKA-NOWAK, *Ceramika jako źródło studiów nad przemianami kulturowymi i osadniczymi u schyłku starożytności*, in: Tamtéž, s. 267–280; Magdalena MAĆZYŃSKA, *Zanik kultury przeworskiej*, in: Tamtéž, s. 157–163; Piotr KACZANOWSKI – Renata MADYDA-LEGUTKO, *Strefy kulturowe w Europie środkowej w okresie rzymskim*, in: Tamtéž, s. 125–135.

byli v intenzivním kontaktu s italsko-ilyrsko-keltským živlem ještě před jeho rozchodem do dalších částí Evropy, pokud nebyli původně dokonce součástí tohoto obyvatelstva, které se nazývalo Veneti a jejichž jméno bylo později na Slovanů vztahováno. Z pravlasti mezi Baltem, Karpatami a Sudetami se rozešli na jih (předkové Čechů, Slováků a jižních Slovanů) a na východ, kde se v kontaktu s baltským živlem zformovali východní Slované.³⁹ S Nalepovým názorem konvenují i další jazykovědci a indoevropeisti – Witold Mańczak například tvrdí, že je z lingvistického hlediska nemožné, aby Slované na území Polska přejali místní názvy od Germánů, neboť povaha této recepce neukazuje na germánské jazykové podloží,⁴⁰ a stejně tak indoevropeista Krzysztof Witczak poukazuje na skutečnost, že nejstarší indoevropská vrstva polské hydronymie je satemová a nikoliv kentumová, tj. názvy nemohly pocházet od Germánů, kteří hovoří kentumovými dialekty, spíše od obyvatelstva blízkého Slovanům, neboť to hovoří satemovými jazyky.⁴¹

Velmi stará datace vydělení Slovanů z indoevropského základu nachází podporu i u dalších jazykovědců. Asi nejpregnantněji vyjádřil tuto teorii významný sovětsko-ruský lingvista O. Trubačov. Podle něho:

1. geneze Indoevropanů probíhala po celou dobu v Evropě, Indoevropané nepřicházejí do Evropy až jako zformované etnikum, ale vycházejí z místního neolitického osídlení;
2. ani germánské, ani slovanské jazyky v sobě neobsahují stopy předindoevropských jazyků, z toho vyplývá, že v Evropě neexistoval žádný předindoevropský substrát;
3. balto-slovanské východisko je pochybné – řada jevů je v praslovanštině nekonzistentní s baltskými jazyky, společný je např. název železa, ale už ne starší metalurgie;
4. ve 3. tisíciletí př. n. l. sídlili Slované na středním Dunaji, jejich sousedé byli na západě Ilyro-Veneti a Italikové;
5. od Dunaje byla část Slovanů vytěsněna Kelty a odešla k Visle, v první polovině 1. tisíciletí př. n. l. se navíc dostávají na horní tok Labe, Visly, Odry a Dněpru, v druhé polovině 1. tisíciletí př. n. l. teprve Slované opouštějí Podunají, sídlí mezi horním tokem Odry, Visly a Dněpru a jsou ovlivňováni Balty a Ířanci.⁴²

Do takto vzdálených dějin se vypravili i jiní lingvisté – např. Zbigniew Gołąb, který ovšem navrhl jiný proces – dávné oddělení Praslovanů ještě ve 3. tisíciletí př. n. l. a jejich

39 Jerzy NALEPA, *O pierwotnych siedzibach Słowian w świetle nowszych badań archeologicznych, lingwistycznych i historycznych*, *Slavia antiqua* 48, 2007, s. 11–96, 50, 2009, s. 23–200.

40 P. KACZANOWSKI – M. PARCZEWSKI (edd.), *Archeologia o początkach Słowian*, s. 76–77.

41 Tamtéž, s. 81–82.

42 O. N. TRUBAČOV, *Etnogenez i kultura*, s. 5–30.

putování z východní Evropy přes Podněstří až na území mezi Vislu a Odru.⁴³ Problém u takových teorií ovšem je, že jsou prakticky neověřitelné a odtrhávají jazykovědné poznatky od pramenů archeologických. Navíc z nich uniká jeden podstatný moment, který je u etnogeneze zásadní – a tím je uvědomělá identita obyvatel tvořících etno-kulturní jednotku, minimálně jako vymezení vůči odlišnému okolí. Nesmíme zapomínat, že v tomto archaickém období se tato identita, jež byla nepochybně nesena hlavně jazykem, projevovala i v oblasti kultické, která pronikala do ostatních sfér života: organizace společnosti, sociální stratifikace, příbuzenských, právních i politických vazeb. Pokud byli Slované svébytným etnikem již někdy ve 2. tisíciletí př. n. l., museli si toho být vědomi a přenášet svoji identitu z generace na generaci. Při jejich případných přesunech po Evropě by se pak nepochybně musel rozvíjet i jejich dialekt a rozpadat se do stále vzdálenějších podskupin – to však na podobě praslovanštiny, jak ji známe z její poslední fáze v 9. století, patrné není. Proto je na místě jistý skepticismus ohledně možností jazykovědy při konstrukci teorií tohoto typu. Velmi zdrženlivé teze vyslovila polská jazykovědkyně Hanna Popowska-Taborska:

1. oddělení Slovanů z praindoevropského základu je nesporný fakt, nevíme však, kdy se tak stalo, kde se tak stalo a jak k tomuto vydělení došlo;
2. existují nepochybně blízké vazby na baltské jazyky, nelze však lokalizovat pravlast Slovanů vzhledem k Baltům;
3. nemůžeme s jistotou říci, co bylo příčinou oddělení baltského a slovanského živlu a jaké faktory měly vliv na vydělení se Praslovanů;
4. keltismy ve slovanských jazycích jsou nejistým jevem, který pro neznalost keltštiny nelze využít pro pochopení etnogeneze Slovanů;
5. nepochybně jsou kontakty s íránskými jazyky a s germánskými jazyky;
6. nelze určit slovanskou pravlast pomocí hydronymie, slovanských etnonymů, botanických a zoologických pojmů;
7. slovanské jazyky jsou si velmi blízké, mají vysokou lexikální diferenci, fonetické odlišnosti se začaly vyvíjet zřejmě až v druhé polovině 1. tisíciletí.⁴⁴

Pokus o revizi – Andrej Pleterski

Máme tak před sebou několik teorií a řadu názorů, které si vzájemně odporují. Dosud nebylo ohledně slovanské etnogeneze vysloveno poslední slovo a jistým způsobem je tak původ Slovanů – tohoto nejpočetnějšího evropského etnika, které v relativně krátké době

43 Zbigniew GOŁĄB, *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych*, Kraków 2004.

44 H. POPOWSKA-TABORSKA, *Wczesne dzieje Słowian*, s. 145–146.

obsadilo rozsáhlé prostory střední, jihovýchodní a východní Evropy – jednou z velkých záhad evropských dějin. O zohlednění všech dosavadních poznatků se ve své koncepci pokusil i slovinský archeolog Andrej Pleterski.⁴⁵ Pleterski nepochybuje, že se praslovanština vydělila z baltických dialektů. Proces etnogeneze souvisí s průnikem germánských kmenů ve 3. století př. n. l. do střední Evropy, jejichž przeworská kultura překryla předchozí obyvatelstvo (snad ony záhadné Venety). Část těchto Venetů odchází před germánskou expanzí na východ až k Dněpru, což posléze vede ke zmatkům v antických pramenech, které situují Venety do různých lokací ve středovýchodní Evropě. Příchod Venetů do oblasti baltické milohradské kultury mohl nastartovat jazykové změny a etnogenetické změny v oblasti. Výsledná zarubiněcká kultura tak už podle Pleterského byla protoslovanská, zatímco ostatní kultury východoevropských smíšených lesů zůstávaly baltické. Zarubiněcká kultura tak v sobě spojuje rysy milohradské kultury se středoevropskými předgermánskými kulturními prvky (pomořanské, kultury zvoncovitých pohřbů). Toto protoslovanské „formační“ období skončilo s krizí zarubiněcké kultury, kterou nahradila praslovanská pozdně zarubiněcká kultura. V této době se už Praslované objevují v pramenech – jsou to Tacitovi Venetové i Ptolemaiovi Stauanové. Na pozdně zarubiněckou kulturu navazuje kultura kyjevská, na jejíž území z jihu pronikala černachovská kultura a s ní Gótové ve snaze kontrolovat obchodní tepny východní Evropy. Z kyjevské kultury se pak formují první prokazatelné slovanské kultury – na místo černachovské přicházejí z kyjevského areálu nositelé peňkovské kultury a na jejich místo přichází praslovanské obyvatelstvo z povodí Děsny – nositelé koločynské kultury. Na Dněstru se zase vlivem migrantů kyjevské kultury formuje pražská kultura. Když Germáni opouštějí východní a střední Evropu pod tlakem Hunů, zaujímají Slované vysídlené oblasti a přesunují se blíže k civilizovanému světu, který o nich záhy podá první písemné zprávy.⁴⁶

Pleterski sice zastává „dněperskou“ teorii, ale díky propracovanějšímu modelu ze samých počátků etnogeneze dokáže vysvětlit i svérázné jazykové prvky praslovanštiny, které jsou jinak kamenem úrazu této teorie: díky přesídlení středoevropských Venetů a nositelů pomořanské kultury se v praslovanštině objevují stopy italických a západobaltských dialektů, konfrontace zarubiněcké kultury se Sarmaty odrážejí íránské prvky atd. Pleterski rovněž poskytuje slovanské expanzi i etnogenezi více času než krakovská škola, a tak se z jeho hlediska nejvíce nástup Slovanů v raném středověku v evropském prostoru tak překvapivý.

45 Shrnutí dosavadních poznatků představil už v monografii Andrej PLETERSKI, *Etnogeneza Slovanov. Obris trenutnega stanja arheoloških raziskav*, Ljubljana 1990.

46 Andrej PLETERSKI, *Slované a Vlaši u bran Itálie v souvislosti s etnogenezí Slovanů*, *Archeologické rozhledy* 64, 2013, s. 618–641.

Otázka slovanské expanze

Samotná expanze rovněž není jednoduchou kapitolou raně slovanských dějin. Již jsme výše zmínili teorii Floriana Curty, která hlásá, že Slované (tj. *Sklavinové*) se zformovali jako etno-sociální jednotka z obyvatelstva různého typu na dolním Dunaji pod tlakem Východořímské říše a teprve odtud se prostřednictvím kulturních impulsů šířilo „slovanství“ jako kulturní a jazykový kód do rozsáhlých oblastí střední, jihovýchodní a východní Evropy. Tedy jednoduše – Slované nemigrovali, Slované se stávalo původní obyvatelstvo těchto oblastí.

Takový přístup však oprávněně naráží na kritiku – změna obyvatelstva na Balkáně, ve střední i v částech východní Evropy je patrná jak z archeologického materiálu, tak i z pozdějších tradic slovanských národů. Navíc zde v posledních letech promlouvá i genetika: v části Evropy, kde dominuje slovanský živel, je masově rozšířena haploskupina R1a1, která je mimo tuto oblast mezi obyvatelstvem menšinová. Nositelé této haploskupiny bývají považováni za přímé potomky Indoevropanů a ve střední i východní Evropě je spojována se slovanským a baltským obyvatelstvem. Podobně početně silné zastoupení nalézáme mezi obyvateli Střední Asie, Íránu a severní Indie, zvláště u uzavřených vyšších kast, které můžeme spojovat se starými Indo-Árijci. Naopak mezi obyvateli Středomoří a západní Evropy dominují jiné haploskupiny.⁴⁷ Mezi Slované je tato skupina nejvíce zastoupena mezi severními Slované (Poláci, Rusové, Ukrajinci, Bělorusové), nejméně mezi jižními Slované. Ze všech těchto poznatků lze vyvodit několik závěrů. Za prvé, že dnešní Západoevropané jsou z větší části potomci staršího, předindoevropského obyvatelstva a v průběhu tisíciletí se spíše „indoeuropeizovali“ jazykově i kulturně. Za druhé, že rozšíření skupiny R1a1 můžeme spojit s nějakou masivní migrací Indoevropanů, a to migrací, která podle všeho směřovala z východu na západ. Vzhledem k národnostní struktuře etnik, mezi nimiž tato haploskupina dominuje, lze tuto migraci spojit právě se Slované. Zdá se, že předkové severoslovanských národů přišli do relativně vylištěných prostor, naopak předkové jižních Slovanů přirozeně vstupovali na území mnohem více zalidněná a intenzivněji se mísili s obyvatelstvem balkánských provincií bývalé římské říše.

47 Více viz KOL., *Y-STR variation among Slavs: evidence for the Slavic homeland in the middle Dnieper basin*, *Journal of Human Genetic* 52, 2007, s. 406–414; KOL., *High-resolution phylogenetic analysis of southeastern Europe traces major episodes of paternal gene flow among Slavic populations*, *Molecular Biology and Evolution: Oxford Journal* 22, 2005, s. 1964–1975; KOL., *The Indian origin of paternal haplogroup R1a1* substantiates the autochthonous origin of Brahmins and the caste system*, *Journal of Human Genetic* 54, 2009, s. 47–55; KOL., *Phylogeography of y-chromosome haplogroup I reveals distinct domains of prehistoric gene flow in Europe*, *Journal of Human Genetic* 75, 2004, s. 128–137; KOL., *The Eurasian heartland: a continental perspective on Y-chromosome diversity*, *Proceedings of the National Academy of Science USA* 98, 2001, s. 10244–10249.

Tento proces mohl skutečně vést k tomu, že značná část dosavadního romanizovaného, gréckizovaného, thráckého či ilyrského obyvatelstva přijala slovanskou identitu – slavizovala se. Slované pravděpodobně přinášeli takový typ kultury a společnosti, který se jevil autochtonním obyvatelům značně přitažlivým, zvláště ve chvíli, kdy je opustily říšské elity, zmizelo pozdně antické městské obyvatelstvo a zhroutila se říšská i církevní správa. Stát se Slovanem bylo v jednu chvíli výhodné – poměrně zručně popsal tento proces Andrej Pleterski.⁴⁸ Dokonce nemuselo dojít ani k úplnému poslovanštění. Příklad Rumunů a dalších romanojazyčných etnik na Balkáně je dostatečně názorný: pohlédneme-li na jejich lidovou kulturu, zvyky, zemědělské a pastevecké techniky, kroje či písně, cítíme zde na první pohled patrný slovanský vliv, který se masivně projevil i na podobě jejich jazyků. Nicméně to vše bylo spojeno s nevyhnutelným procesem – slovanskou migrací.

Migrace a osídlení velkých prostor Evropy byl pochopitelně dlouhodobý proces, který trval několik století. Někteří badatelé ho kladou už do období Attilovy hunské říše, kdy se prý Slované měli objevit v Panonii. Dokládat to má zpráva Priska z Pania, který popsal společnou cestu se senátorem Maximem na Attilův dvůr v Panonii. Při tomto popisu zaznamenává na území na sever od Dunaje, v Panonii, přítomnost zemědělského obyvatelstva, které podobně jako Huny nazývá „*Skythy*“, ačkoliv se o Huny zcela jistě nejedná. Tito obyvatelé jsou rolníci, kteří nabídli poselstvu „*jídlo, místo pšenice – proso a místo vína medos*“⁴⁹ a kteří ho přes říční toky dopravovali v člunech vydlabaných z jednoho kmene – monoxylech. Proso bylo obilovinou typickou pro Slovanův raného období, „*medos*“ nápadně připomíná medovinu, tj. *medo*, navíc v řeckém textu je toto slovo zapsáno tak, jak by případně mohlo být slyšeno a přejato řecky mluvícím jedincem ze slovanského dialektu. Monoxyle byly tradičním slovanským říčním a někdy i námořním dopravním prostředkem (ovšem nejen slovanským). Zároveň zaráží, že se Priskos u tohoto nehunského etnika uchyluje k sice běžnému, ale v podstatě anonymnímu pojmenování *Skythové*. Víme o germánských národech závislých na Hunech i o Sarmatech – ale na ty se pojmenování *Skythové* zřejmě nevztahuje. Priskos tyto národy nepochybně dobře znal, dokázal by jistě rozlišit jejich jazyk, kulturu a jistě by je nazval jejich jménem, neboť Římanům byli známí nejen Germáni a Sarmaté, ale i jejich jednotlivé kmeny a svazy. Máme tak před sebou zprávu o obyvatelstvu, o jehož původu Priskos nevěděl nic, a my se můžeme jen dohadovat, o koho se jednalo. Slované jsou jednou z možností, a dokonce nechybí názory, že slovanská expanze byla spojena právě s rozšířením hunské říše, jejíž

48 A. PLETERSKI, *Slované a Vlaši*, s. 634–635.

49 „*anti men sitou keghros, anti de oinou ho medos*“, Grigorij LITAVRIN (ed.), *Svod drevnejšich pis'menykh izvestij o slavjanach – Corpus testimoniorum vetustissimorum ad historiam slavica pertinentium*, t. 1, I – VI vv., Moskva 1994, s. 84.

rozsah umožnil rychlé rozšíření slovanštiny, a že po pádu Attilovy říše se zbytek Hunů na dolním Dunaji poslovanštil.⁵⁰

Tyto domněnky nemají dosud prokazatelné archeologické podloží, nicméně šíření slovanských kultur je pro 5. století doloženo – ovšem jen ve východní Evropě na území dnešní Ukrajiny, Běloruska a Moldávie. Zde zřejmě došlo k pohlcení zbytkového obyvatelstva především íránského původu. Alespoň to dokazují antropologické výzkumy: část pozdějšího slovanského obyvatelstva v Podněstří nese rysy starších íránských etnik z východoevropských stepí. Antropologicky vůbec Slované nevykazují jednotný typ, vliv na ně měly zbytky původních obyvatel v oblastech, kam přišli, nebo jejich sousedé. Ve východní Evropě to kromě Íránců byli rovněž Baltové a severněji žijící Ugrofinové, ačkoliv ugrofinských prvků v severní oblasti východoslovanského prostoru je méně, než bychom čekali.⁵¹ Pohlcení či zapojení Íránců do procesu slovanské expanze je zřejmě doloženo i jinak – existencí kmenových útvarů nesoucích íránská etnonyma. Typickým příkladem jsou Chorvaté, s nimiž se setkáváme na západě, východě i jihu slovanského areálu. Nicméně jméno Chorvatů je už doloženo z nápisů v řeckém městě Tanais, kdy ještě byla skupina tohoto jména součástí alanského kmenového svazu. Ve 4. – 6. století se však alanští Chorvaté zřejmě přesouvají na západ a slavizují se, snad jako vůdčí elita části místního slovanského obyvatelstva. Na východních svazích Karpat mezi Dněstem a Prutem pak organizují slovanský kmenový svaz, který je v pozdějších pramenech známý jako Velké Chorvatsko, a Slované se v tomto regionu seznamují s rozvinutou pasteveckou kulturou. Když se v druhé polovině 6. století dostávají do středovýchodní Evropy Avaři, část Chorvatů odtud odchází a usazuje – snad s vědomím byzantského císaře Herakleia – v Dalmácii, jiná část odchází na horní tok Visly, kde dočasně vzniká tzv. Bílé Chorvatsko. Z východní Evropy však Chorvaté nemizí a ještě na konci 10. století se stávají součástí Kyjevské Rusi – alespoň tak to zmiňuje nejstarší ruský letopis. Během tohoto stěhování si zřejmě ještě část Chorvatů udržela některé předslovanské kulturní prvky, které jsou shodné s kulturou íránských národů a jsou doloženy v archeologických nálezech.⁵²

Íránské prvky jsou hledány i u další skupiny slovanského obyvatelstva – u Antů. O nich můžeme předpokládat, že byli nositeli peňkovské kultury, neboť jsou situováni v Jordanovi na území mezi Dněstr a Dněpr. Právě peňkovská kultura na území jižní Ukrajiny se mohla nejvíce setkávat se zbytky íránského obyvatelstva ve východoevropské stepní oblasti, protože překryla relikt předchozí černachovské kultury. Zda je pojmenování *Ant* skutečně

50 Lujo MARGETIĆ, *Etnogeneza Hrvata i Slavena*, Split 2007, s. 355–356, 364.

51 Tatjana Ivanovna ALEKSEJEVA, *Etnogenez vostočnych slavjan po dannym antropologii*, Moskva 1973, s. 244–273.

52 Aleksander MAJOROV, *Velikaja Chorvatija: etnogenez i rannijaja istorija slavjan Prikarpataskogo regiona*, Sankt Peterbug 2006, s. 176–180.

iránské, není však dodnes zcela jasné – existuje i možná etymologie z altajských jazyků (turecky *ant* = „přísaha“, mongolsky *anda* = „pobratim, spojenec“).⁵³ Nejstarší zmínka o nich však nemůže být spojována s peňkovskou kulturou: podle Jordana došlo již kdysi ke střetu Gótů a Antů, které klade na sklonek čtvrtého století, tedy do závěrečného období existence černachovské kultury. V té době měl prý gótský král Vinitharius po počátečních neúspěších porazit antského krále Boza a spolu s jeho syny a sedmdesáti dalšími antskými aristokraty ho nechal ukřižovat. Na Antech je ovšem zajímavá jiná věc – po celé 6. století jsou zmiňováni společně se Slovaný (Sklaviny), a to nikoliv jako jejich součást, ale jako rovnocenné etnikum, jejichž identita stála na stejné úrovni jako identita „sklavinská“, přestože obě skupiny měly stejný jazyk, zvyky, původ i náboženství. Tak o nich mluví Jordanes, Prokopios z Kaisareie a i další autoři. V *Historii* Agatheia Mirenejského, který popisoval válku Římanů proti Peršanům v letech 556–557, se mluví o nájemných bojovnících z řad Antů i Slovanů, přičemž identita obou je jmenována na stejné úrovni. Tak jedním z vůdců východořímské armády byl „Dabrageza, antský muž, taxiarchos“,⁵⁴ ale objevuje se zde i voják jménem Svaruna, Slovan.⁵⁵ Z toho můžeme usuzovat, že na samotném počátku slovanských dějin byl slavofonní svět rozdělen přinejmenším do dvou skupin, které sice spojovalo supermetaetnické vědomí slovano-antské, ale každá z nich měla metaetnickou identitu slovanskou a antskou. Slovanská a antská společnost se pak rozpadala na etnosociální jednotky (kmeny).⁵⁶ Z toho vyplývá, že pojmenování „Slovan“ bylo původně dílčí a vztahovalo se jen k části slovanojazyčného obyvatelstva – snad na nositele pražsko-korčakovské kultury, která se během šestého století rozšířila na severozápadní Balkán, do Panonie, Malopolska, na západní Ukrajinu až po Dněpr, na Moravu a do Čech a na střední tok Labe. To může rovněž znamenat, že to bylo pojmenování mladé, protože už Prokopios naznačuje, že Slované a Antové měli dříve jedno jméno. Etnonymum „Slovan“ (*slověnu*) nejspíše znamená „ten, kdo mluví srozumitelným jazykem, zná naše slova“. To ovšem také znamená, jak poznamenává Andrej Pleterski, že slovanská identita byla založena především na jazyku.⁵⁷ Je to znát i z toho, jak Slované pojmenovali své západní neslovanské sousedy – *Němci*, tj. „ti, kteří jsou němí, neznají naše slova“. Dualita *Antové* – *Slované* však nepřezila 6. století – Antové na počátku 7. století mizí. Snad se na tom podepsaly válečné výpravy ze strany Avarů, kteří se mezitím usadili

53 G. LEBEDEV, *Archeologo-lingvističeskaja gipoteza*, s. 111.

54 „Dabragezas, Antes anér, taksiarchos“, *Historie Agatheia Mirenejského*, I. III/cap. 21, in: G. Litavrin (ed.), *Svod drevnejšich pis' mennych*, s. 294.

55 „Suoarounas tis onoma, Sklabos anér“, tamtéž, s. 296.

56 Michail Aleksandrovič VASILJEV, *Jazyčestvo vostočnych slavjan nakanune kreščenija Rusi: Religioznomifologičeskoje vzaimodejstvijsje s iranskim mirom. Jazyčeskaja reforma knjazja Vladimira*, Moskva 1997, s. 289.

57 A. PLETERSKI, *Slované a Vlaši*, s. 620.

v Panonské nížině. Antové totiž uzavřeli s Východořímskou říší federátní smlouvu, v níž se zavázali, že budou bránit dolnodunajskou hranici říše. Přitom se museli nutně střetnout s nově příchozími Avary a jejich slovanskými poddanými či spojenci, kteří po celou druhou polovinu 6. století pořádali kořistné výpravy do balkánských provincií, během nichž se slovanské obyvatelstvo začalo na těchto územích usazovat. Prokopios informuje o válce Slovanů a Antů; Menandros Protektor zase o střetu Avarů a Antů. Avari útočili na antské území, čemuž se pokusili Antové zabránit vyjednáváním. Jako posel byl spojenými antskými vládci vybrán Mezamir (Μεζαμπος), syn Idarija, bratr Kelagasta. Ten však svým zpupným chováním Avary urazil a byl jimi bez ohledu na ochranu poslu zabit. „Od té doby ještě více než dříve začali ničit zemi Antů a nepřestávali zotročovat obyvatele, loupili a pustošili ...“, konstatuje Menandros o dalším avarském postupu.⁵⁸ Antsko-byzantské spojenectví potvrzují i syrské prameny tvrdíce, že Antové podplacení Řeky napadají Slovany, kteří se účastní avarských tažení proti Byzanci.⁵⁹ Soupeření s Avary se Antům a politickému svazu jejich vládců stalo zřejmě osudným: v roce 602 vypravil kagan Baján vojsko v čele s kutrigurským vůdcem Apsichem proti Antům a od tohoto data informace o Antech chybí. V roce 612 rovněž mizí z titulatury byzantského císaře Herakleia titul „antský“.⁶⁰ Zato je doložena přítomnost Avarů ve východní Evropě – na území dnešní Ukrajiny se objevují kostrové pohřby avarského typu v záporožské, chersonské oblasti a na Krymu.⁶¹ Antové však mohli být „pohlčení“ postupující slovanskou identitou – vzhledem k jejich jazykové a kulturní blízkosti (podle Prokopia vlastně identitě) se *Sklaveny* to byl proces nepochybně možný. Během 7. století postupovala slovanská migrace, která se pohybovala i uvnitř dosavadního slovanského areálu. Zdá se, že slovanská identita překryla antskou a stala se obecnou pro veškeré slavofonní obyvatelstvo právě během 7. století.

Antové sice mizí definitivně z dějin, nemizí však jejich dědictví. Peňkovská kultura se dále rozvíjí a stává se základem pro další slovanské kultury, na kterých se podílely nově se formující slovanské kmeny ve východní Evropě. V bývalé antské oblasti se objevují nové kmeny, které známe i ze staroruských letopisů: Chorvaté, Tiverci a Ugliči. Ještě významněji zasáhlo obyvatelstvo peňkovské kultury do osídlování Balkánu. Většina nejstaršího slovanského osídlení jihovýchodní Evropy náleží zřejmě k peňkovskému typu – „antské“ obyvatelstvo se nejspíš stalo základem formujících se jihoslovanských

58 „... eks ekeinou pleon hé proteron etemnon tén gén tón Antón kai ouk aniesan andrapodizomenoi agontes te kai ferontes ...“, Menandros Protektor, *Istoria*, in: G. Litavrin (ed.), *Svod dřevnějších pís' mennyh*, s. 316–317.

59 Michail Vadimovič BIBIKOV, *Byzantinorossica. Svod vizantijskich sviditelstv o Rusi I.*, Moskva 2004, s. 33.

60 Tamtéž, s. 32.

61 Petro Petrovyč TOLOČKO, *Kočevyje narody stepej i Kijevskaja Rus'*, Sankt Peterburg 2003, s. 13.

kmenů a národů (s výjimkou slovinské a části chorvatské oblasti).⁶² O tom nepřímo svědčí i tradice zapsaná Kónstantinem Porfyrogennétem, která tvrdí, že kmeny Chorvatů a Srbů osídlily Balkán ve dvacátých letech 7. století, tedy nedlouho po avarském útoku na Anty. Obě ethnonyma jsou íránského původu a jméno Chorvatů se objevuje i blízko antské oblasti, jak jsme řekli výše. Je možné, že exodus obou kmenových jednotek souvisí právě s tlakem Avarů, který přitáhl antské obyvatelstvo do Panonie a následně rozehnal staré antské kmeny po celé střední Evropě. I posálští Srbové se objevují ve střední Evropě ve stejném období – první zpráva o nich se vztahuje k roku 631.⁶³

Období slovanské migrace ve středovýchodní Evropě můžeme počítat od 5. do konce 8. století. To je bezmála čtyřista let, což je dost dlouhé období na rozsídlení a ovládnutí velkých prostor, navíc když si uvědomíme, že během tohoto procesu proběhla demografická revoluce uvnitř slovanského etnika, která zněkolikanásobila počet Slovanů, jenž se pro konec 5. století odhaduje na 700 000–1 300 000.⁶⁴ Na konci 8. století už žili Slované od Baltu až po Jadran, Peloponés a Černé moře, od levého břehu Labe až po střední tok Volhy a od jihovýchodních Alp až po finská jezera. Z hlediska etnického nepochybně dominovali v celé oblasti střední, jihovýchodní a východní Evropy. Z hlediska politického to tak ovšem nevypadalo. Prameny o nich v této době nemluví příliš často, a pokud, tak skoupě – pozornost je věnována zdánlivě dynamičtějšímu činiteli, který zneklidňuje a prostupuje oblast střední a východní Evropy na samém jejím dotyku s civilizovaným světem – turkickým kočovníkům.

62 V. V. SEDOV, *Slavjane. Istoriko-archeologičeskoje issledovanije*, s. 403–430.

63 Jedná se o informaci o knížeti Srbů Dervanovi, který se po vítězné bitvě u Vogastisburgu v roce 631 poddal Sámovu kmenovému svazu: „... také Dervan, kníže národa Srbů, kteří byli z rodu Slovanů a odedávna se podřizovali panství Franků, přešel se svými lidmi pod Sámovu vládu (etiam et Dervanus dux gente Surbiorum, que ex genere Sclavinorum erant et ad regnum Francorum iam olem aspecserant, se ad regnum Samonem cum suis tradedit) ...“, Bruno KRUSCH (ed.), *Fredegarii et aliorum Chronica. Vitae sanctorum*, Hannoverae 1888, s. 155.

64 A. PLETERSKI, *Etnogeneza Slovanov*, s. 11.

Summary

Ethnogenesis of the Slavs: Old and New Questions and Disputes

Ethnogenesis of the Slavs permanently belongs to the unresolved problems of the contemporary science. In the past appeared many theories, which sought original homeland of Slavs. Already in the middle age the opinions to this problem differed by many auctors. The middle-age-auctors sought originaly seats of Slavs in the Balkan, in the Pannonia or in the East Europe. The auctors of the early modern period tried identified the Slavs with the ancient nations – Illyrians, Scyths, Vandals, Goths or Sarmatians. Not in the modern times was the questions of the slavic ethnogenesis satisfactory solved. The first comprehensive theory Lubor Niederle presented and he located

the cradle of the Slavs in the teritory behind the Carpathian Arch between rivers Vistula and Dnieper. In this time several theories appear. Theory „Vistula-Oder“ seeks original homeland of the Slavs on the area contemporary Poland and their origins in the Lusatian culture or Przeworsk culture. Theory „Dnieper“ seeks the cradle of the Slavs in the East Europe to the middle flowing of river Dnieper and as departed cultures terms the Kievan culture or Zarubintsy culture. In the dispute over origin of the Slavs the opinions of historians, archeologists, linguists and even geneticists.